

Funkcjonowanie wypożyczalni międzybibliotecznej na przykładzie Biblioteki Głównej Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie

Barbara Puchalska-Marzec, Bożena Przęczek-Giec

Biblioteka Główna Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie

Streszczenie

Celem artykułu jest przedstawienie zmian zachodzących w ostatnich latach w strukturze i intensywności wypożyczeń międzybibliotecznych na przykładzie Biblioteki Głównej Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie (BG UEK). Omówiono także rozwój organizacji pracy i zakresu usług świadczonych przez Wypożyczalnię Międzybiblioteczną (WM), w tym sposób dokumentacji i raportowania wyników jej działalności.

Na podstawie danych z ostatnich lat przedstawiono zmiany liczby zamówień w podziale m.in. na typ czytelnika i formę materiałów bibliotecznych. Wyniki badań pokazały, że w badanym okresie miał miejsce spadek liczby zarówno wypożyczeń realizowanych przez WM, jak i wypożyczeń miejscowych w Wypożyczalni Ogólnej. Pogłębiona analiza dowodzi, że ta tendencja jest ujemnie skorelowana z rosnącą liczbą odwiedzin zbiorów elektronicznych. W kontekście zmian zachodzących w internetowej technologii udostępniania i pozyskiwania informacji, rozwinięto wątek funkcji informacyjno-edukacyjnej w działalności przedstawianej agendy.

Słowa kluczowe

biblioteki szkół wyższych, usługi biblioteczne, wypożyczenia międzybiblioteczne, organizacja pracy w bibliotece, opis statystyczny

Wstęp

Funkcjonowanie Wypożyczalni Międzybibliotecznej na Uniwersytecie Ekonomicznym w Krakowie (UEK) nierozdzielnie łączy się z działalnością Biblioteki Głównej, która założona została w 1925 r. równocześnie z Wyższym Studium Handlowym w Krakowie. Wypożyczalnia Międzybiblioteczna (WM) rozpoczęła swoją działalność w 1947 r. Początkowo, w strukturze organizacyjnej Biblioteki, stanowiła część pionu udostępniania. Następnie, przez wiele lat, funkcjonowała jako samodzielne stanowisko, obsługiwane zwykle przez jedną lub dwie osoby. W 2013 r. WM została połączona z Oddziałem Wypożyczeń Miejscowych, wciąż jednak stanowiąc jego wyodrębnioną część. Obecnie WM prowadzona jest przez jedną osobę, w wydzielonym pomieszczeniu.

Zanim nastąpił gwałtowny proces komputeryzacji i rozwój nowych technologii, Wypożyczalnia Międzybiblioteczna obsługiwana była w sposób tradycyjny. Korzystać z niej mogli tylko studenci i pracownicy Uczelni. Książki lub kserokopie artykułów z czasopism wysyłano pocztą tradycyjną. Agenda dysponowała księgozbiorem podręcznym składającym się z katalogów polskich bibliotek, ułatwiających wyszukanie pozycji zamówionych przez czytelników. Do dyspozycji były również centralne katalogi Biblioteki Narodowej, w których wyszukiwano pozycje zagraniczne znajdujące się w polskich bibliotekach.

W Wypożyczalni Międzybibliotecznej prowadzone były kartoteki, w których rejestrowano wypożyczenia na dwa sposoby: według tytułów/autorów zamawianych pozycji oraz według nazwiska zamawiającego. Za udostępniane materiały nie pobierano opłat, korzystano z nich tylko na miejscu. Drogą wypożyczeń międzybibliotecznych można było sprowadzić książki i czasopisma z bibliotek krajowych i zagranicznych. Za pośrednictwem Biblioteki Narodowej zamawiano pozycje zagraniczne, które później były przysyłane do Biblioteki UEK. Niektórym bibliotekom zagranicznym za otrzymywane materiały płacono kuponami, które można było nabyć na pocztę. Większość z nich nie pobierała jednak opłat za udostępniane zbiory (w tym Biblioteka Kongresu USA).

Wraz z rozwojem komputeryzacji, od lat 90. rozwinęły się i zmieniły również usługi biblioteczne. Obecnie proces wypożyczeń międzybibliotecznych wygląda zupełnie inaczej. Zasady funkcjonowania WM są dostosowywane do zmieniających się na przestrzeni lat warunków. Autorki zdają sobie jednocześnie sprawę, że będą one stale ulegały przeobrażeniom wraz z ewoluującymi potrzebami społeczności akademickiej.

Pomimo rosnących wciąż możliwości technologicznych i poziomu usług pracownicy WM muszą dodatkowo mierzyć się z problemami wynikającymi ze zmian preferencji użytkowników, którzy obecnie chętnie korzystają z elektronicznych źródeł informacji, nie wychodząc z domu lub miejsca pracy. Tendencje te są zauważalne zarówno w statystykach WM, jak i w Wypożyczalni Ogólnej BG UEK.

Wypożyczalnia Międzybiblioteczna - zasady funkcjonowania

Wypożyczalnia Międzybiblioteczna obsługuje czytelników własnych i obcych. Przez czytelników własnych rozumie się pracowników, doktorantów, słuchaczy studiów podyplomowych i studentów Uniwersytetu Ekonomicznego. Czytelnikami obcymi są osoby fizyczne i prawne, które za pośrednictwem innej biblioteki (z kraju i zagranicy) zamawiają przez WM materiały, znajdujące się w zbiorach Biblioteki Głównej UEK. W przypadku czytelników własnych WM sprowadza i udostępniania materiały biblioteczne posiadane przez biblioteki krajowe i zagraniczne. Zlecenia mogą dotyczyć książek, a także kopii artykułów lub fragmentów dzieł. Natomiast innym bibliotekom i instytucjom naukowym wypożyczalnia świadczy usługi wypożyczenia książek, skanowania i odbitek kserograficznych ze zbiorów BG UEK.

Zamówienia można składać na wypożyczenie książek oraz sprowadzenie kopii artykułów, fragmentów dzieł w formie kserokopii lub plików elektronicznych. Jednocześnie nie ma ograniczeń w liczbie zamówień. Z bibliotek krajowych sprowadzane są wyłącznie materiały, których brak w bibliotekach krakowskich i które nie są dostępne w wersji elektronicznej w sieci UEK. Natomiast z bibliotek zagranicznych sprowadza się je wówczas, gdy nie ma ich w bibliotekach krajowych. Użytkownicy mogą składać zamówienia:

- a) osobiście,
- b) wypełniając elektroniczny formularz zamówienia,
- c) pocztą elektroniczną.

Najczęściej wybieraną formą zamówienia jest poczta elektroniczna, natomiast najrzadziej czytelnik korzysta ze zgłoszenia osobistego (zob. Tab. 3). Warunkiem zamówienia materiałów bibliotecznych jest posiadanie aktywnego konta bibliotecznego.

Warto również wspomnieć o sposobach finansowania zamówień składanych przez pracowników UEK. W ich przypadku koszt pozyskania materiałów pokrywany jest albo ze środków Uczelni (badania statutowe, granty, badania młodych naukowców i in.), albo ze środków prywatnych czytelnika. Pracownik przedkłada poświadczenie zarezerwowanych przez swoją jednostkę organizacyjną środków pieniężnych, które jest potwierdzone przez Dział Nauki i Transferu Wiedzy. W przypadku, gdy Uczelnia nie pokrywa opłaty związanej z WM, pracownik jest proszony o dostarczenie pisemnego zobowiązania o pokryciu szacunkowych kosztów związanych z realizacją zamówienia. Płatności można dokonać w kasie UEK lub przelewem. Natomiast dla pozostałych czytelników Biblioteki usługi wypożyczeń są bezpłatne.

Wszystkie sprowadzone materiały są udostępniane w Czytelnii Głównej, a o ich nadejściu czytelnicy powiadamiani są za pośrednictwem wiadomości automatycznie generowanych przez system informatyczny. Termin wypożyczenia jest określony przez bibliotekę wypożyczającą. Istnieje także możliwość prolongaty terminu zwrotu wypożyczonych materiałów bibliotecznych. Kwestie regulaminowe i użytkowe związane z funkcjonowaniem WM przedstawiane są czytelnikom na stronie domowej Biblioteki, w zakładce redagowanej przez bibliotekarza, który tę agendę prowadzi.

Z usług WM korzystają głównie pracownicy naukowo-badawczy, w dalszej kolejności doktoranci i studenci wyższych lat studiów Uniwersytetu Ekonomicznego. Sporadycznie realizowane są również zamówienia innych pracowników Uczelni, a także osób zatrudnionych na terenie Krakowa i zapisanych do Biblioteki. Szczegółowe informacje o zmianie liczby wypożyczeń w ujęciu czasowym i w podziale według typu (rodzaju) czytelnika (wypożyczającego) zaprezentowano w Tab. 4.

Wypożyczalnia świadczy również usługi wypożyczenia książek, skanowania i odbitek kserograficznych ze zbiorów Biblioteki Głównej innym bibliotekom krajowym i zagranicznym oraz instytucjom naukowym (zob. Tab. 1 i Tab. 6). Jednostki zlokalizowane na terenie Krakowa wypełniają corocznie deklarację upoważniającą jedną lub dwie osoby do wypożyczeń międzybibliotecznych. W związku z tym, że nie ma możliwości elektronicznego zamówienia książek przez katalog komputerowy, zlecenia napływające do Wypożyczalni Międzybibliotecznej nadsyłane są w różnej formie. Najczęściej wykorzystywana jest poczta elektroniczna, w drugiej kolejności formularz, a na końcu i sporadycznie tradycyjny rewers. Udostępnianie książek oraz kopii ze zbiorów BG UEK jest bezpłatne.

Pracownicy WM starają się, aby terminy wykonania usług były jak najkrótsze. Uwarunkowane jest to liczbą przyjętych do realizacji zamówień, dostępnością materiałów, ich rozproszeniem, a także problemem z odzyskaniem wypożyczonych już publikacji od innych czytelników. Skany i kserokopie wykonywane są w Pracowni Reprograficznej.

Wypożyczalnia Międzybiblioteczna otrzymuje również zamówienia na materiały archiwalne oraz prace doktorskie. Zgodnie z *Organizacją i zasadami korzystania ze zbiorów systemu biblioteczno-informacyjnego Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie* - dokumentem będącym częścią Statutu Uczelni - maszynopisów prac doktorskich nie można wypożyczać. Dodatkowo prace doktorskie obronione po 31 października 2006 r. udostępniane są wyłącznie w formie elektronicznej. W przypadku tego typu zamówień możliwy jest dwutygodniowy zdalny dostęp do treści publikacji na jednym z wybranych komputerów biblioteki zamawiającej, po otrzymaniu jego numeru IP. Starsze prace doktorskie są digitalizowane, zabezpieczane i również udostępniane zdalnie. W okresie od 2012 do 2016 r. zrealizowano w ten sposób 16 zamówień.

Zgodnie z regulaminem Biblioteka nie wypożycza również egzemplarzy archiwalnych. Jeśli pozwalają na to prawa autorskie i stan zachowania zamówionych materiałów, wykonywana jest ich kopia cyfrowa i w takiej postaci przekazywana jest użytkownikowi. Wszystkie zdigitalizowane materiały są zabezpieczane przed kopiowaniem i drukowaniem.

W pracy Wypożyczalni Międzybibliotecznej wykorzystywanych jest wiele narzędzi wyszukiwawczych np. centralny katalog NUKAT, Karo, katalogi online (w zintegrowanych systemach biblioteczno-informacyjnych bibliotek), a także zdigitalizowane katalogi kartkowe oraz katalogi centralne Biblioteki Narodowej. Z zagranicznych źródeł informacji należy wymienić: bazę GVK - GBV Union Catalogue, która

zbiera dane z ponad 500 bibliotek niemieckich; katalog centralny WorldCat z kolekcją ponad 10 000 bibliotek z całego świata; multiwyszukiwarkę KVK. Zazwyczaj te źródła wystarczą do zlokalizowania poszukiwanej publikacji oraz określenia jej dostępności. Zamówienia są wysyłane drogą mailową lub generowane z bazy wypożyczeń międzybibliotecznych. Zdarzają się jednak biblioteki, które udostępniają swoje zbiory jedynie na podstawie rewersu, co niestety wydłuża czas oczekiwania. W przypadku bibliotek, które współpracują tylko w ramach międzynarodowego systemu dostarczania dokumentów SUBITO lub w przypadku zamówienia pilnego korzystamy z elektronicznego zamówienia materiałów w tym serwisie. Nieodzownym narzędziem wyszukiwawczym jest również wyszukiwarka Google dająca niejednokrotnie dostęp do pełnego tekstu poszukiwanych materiałów, a także elektroniczne bazy danych udostępniane przez BG UEK.

Sprowadzenie materiałów z bibliotek zagranicznych wiąże się zwykle z kosztami. Najczęstszą i preferowaną formą regulowania należności są międzynarodowe środki płatnicze w postaci voucherów, które kupowane są w centrum IFLA w Hadze. Dzięki takim rozliczeniom unika się wysokich opłat bankowych, które ponoszone są w przypadku otrzymywanych faktur walutowych. Z kolei użyczenie własnych materiałów bibliotecznych jest bezpłatne.

Na potrzeby Wypożyczalni Międzybibliotecznej, z inicjatywy bibliotekarza prowadzącego tę agendę i przy wsparciu programisty BG UEK, w 2011 r. została utworzona baza danych, która nie tylko automatyzuje obsługę procesu wypożyczeń międzybibliotecznych, ale także umożliwia bieżący kontakt z użytkownikiem (zob. Rys. 1).

Wypożyczenia międzybiblioteczne

Nowy UEK Nowy OBCY Modifikacja/Kopiowanie użytk.: puchalsb Indeks1: [x]

Wyp. zrealiz. (z UEK) Nowy dostawca Wybierz dostawcę Wybrano: Indeks1: Wyp_zrealiz_uek=96/17 Wyczyść

Wyp. zrealiz. (do UEK) Nowy klient Wybierz klienta Indeks2: Wyszukaj raport zapisu

Baza wypożyczeń studentów/pracowników UEK

Znaleziono 1 dokument(y)ów

21207060 --> edytuj kopij usuń zam_a zam_b zam_c rewers

Inic./Data	puchalsb	2017-09-06	monografia
Tytuł/Autorzy	Prace Naukowe / Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach. Współczesne problemy i kierunki transformacji rachunkowości i rewizji finansowej / G. Zimon		
Tytuł art./Autorzy	Analiza kosztów logistyki w przedsiębiorstwie handlowym / G. Zimon		
Uwagi	https://kataloguek.cyfronet.pl/lib/item?id=chamo:84742&fromLocationLink=false&theme=uek		
Nazwisko, imię	[]		
E-mail	[]@uek.krakow.pl powiadom		
Numer karty	20200023 [] PW		
Status/Wydz./Kat.	pracownik / Katedra Handlu i Instytucji Rynkowych		
Wysłane	NIE		
Zamówienia / Wypożyczenia	Data trans.	Nr sprawy	Sygn.
	2017-09-06	96/17	aktywny
	2017-09-06	96/17	zrealizowany

DANE Z VIRTUI:

20200023 [] PW

----- bez blokad

----- bez kar

wyslij send potwierdzenie

Rys. 1. Formatka ekranu bazy wypożyczeń międzybibliotecznych BG UEK.

Baza wykorzystywana jest do wysyłania zamówień do bibliotek zewnętrznych na książkę lub kserokopię, przesyłania informacji o otrzymaniu materiałów, a następnie o ich zwrocie. Komponentem bazy jest elektroniczny formularz umieszczony na stronie domowej Biblioteki. Użytkownik, który prześle zamówienie za pomocą tego formularza, otrzymuje zwrótnie link z aktualnym statusem. Kolejne etapy realizacji nanoszone są do bazy przez bibliotekarza, a czytelnik obserwuje te zmiany.

Wiadomość o nadejściu materiałów system generuje w postaci e-maila powiadamiającego także o miejscu ich udostępnienia i terminie zwrotu. Zaletą bazy jest jej kompatybilność z systemem bibliotecznym, dzięki czemu podczas wypełniania formularza automatycznie importowane są dane czytelnika wraz z podglądem ewentualnych obciążeń konta. Podobnie pobierane są dane poszczególnych bibliotek udostępniających (ujęte w polu dostawców), a dostępne poprzez jeden z indeksów bazy wypożyczeń międzybibliotecznych. Obsługa wypożyczeń w tej formie ma jeszcze i ten walor, że daje możliwość wspólnego (dla bibliotekarza i użytkownika) monitorowania spraw będących w toku.

Podobne informacje otrzymują biblioteki korzystające z zasobów BG UEK, co oznacza, że wraz z elektronicznym przesłaniem zamówienia otrzymują link umożliwiający podgląd aktualnego statusu zamówienia. Generowane jest również potwierdzenie wysyłki oraz otrzymanie zwrotu zamówionych materiałów.

Baza wypożyczeń międzybibliotecznych daje możliwość sporządzania statystyk zbiorczych w zadanym okresie sprawozdawczym. Zestawienia te będą przeanalizowane w kolejnym rozdziale. Jest to między innymi ewidencja danych o liczbie zamówień według typu użytkownika (pracownik, student, doktorant), formy zamawianych materiałów (książka, pdf, kserokopia), w podziale na źródło ich pozyskania (biblioteki krajowe, biblioteki zagraniczne) oraz sposób złożenia zamówienia (e-mail, formularz elektroniczny, osobiście). Dodatkowo prezentowane są statystyki w podziale na typ biblioteki składającej zamówienie (biblioteka uniwersytecka, publiczna).

Działalność Wypożyczalni Międzybibliotecznej - opis statystyczny

W niniejszym rozdziale omówiono podstawowe charakterystyki liczbowe informujące o różnych aspektach funkcjonowania WM. W Tab. 1 przedstawiono zmiany liczby zamówień realizowanych dla czytelników własnych i obcych w badanym okresie. Agenda realizuje *per saldo* więcej zamówień napływających z innych bibliotek, niż sama składa. Tendencja ta pogłębia się w ostatnich kilku latach. Przykładowo w 2016 r. WM ponad trzykrotnie częściej udostępniała zbiory BG UEK innym bibliotekom, niż sama sprowadzała materiały z Polski czy zagranicy. Zatem bilans tej współpracy jest na korzyść bibliotek współpracujących z WM.

W dalszej części autorki zbadały preferencje użytkowników. Okazuje się, że czytelnik własny najczęściej zamawiał książkę (średnio 75% łącznej liczby zamówień), a o wiele rzadziej artykuł w formie pliku

elektronicznego (16%). Natomiast bardzo rzadko otrzymywał materiały w postaci ksero (tylko 10%), które w ostatnich latach stopniowo są zastępowane przez pliki pdf. Wynika to z oczekiwań użytkowników, aby proces zgłaszania zamówienia był szybki i łatwy, a sposób odbioru materiałów wygodny. Struktura udostępnionych materiałów według formy jest podobna dla czytelników obcych. Jedynie udział materiałów w postaci plików elektronicznych jest znacząco większy (38%), kosztem udziału książek (51%).

Okres	Czytelnik własny				Czytelnik obcy (z innej biblioteki)			
	Książka	Pdf	Ksero	Razem	Książka	Pdf	Ksero	Razem
2010	389	43	101	533	189	52	156	397
2011	351	75	18	444	215	89	6	310
2012	325	56	6	387	240	169	9	418
2013	195	71	58	324	183	163	54	400
2014	195	46	21	262	184	203	51	438
2015	116	22	5	143	141	170	0	311
2016	70	35	0	105	142	123	10	275
Razem	1641	348	209	2198	1294	969	286	2549
Udział	75%	16%	10%	100%	51%	38%	11%	100%

Tab. 1. Liczba zamówień w podziale na czytelnika własnego i obcego oraz forma materiałów bibliotecznych.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych z systemu informatycznego Biblioteki UEK w Krakowie i statystyk wewnętrznych. Liczba wypożyczeń w 2011 r. dla czytelników własnych została pomniejszona o zamówienia na materiały biblioteczne w związku z koniecznością uzupełniania bazy rejestrującej dorobek naukowy pracowników UEK.

Warto także zauważyć, że w latach 2011-2016 obserwuje się systematyczny spadek całkowitej liczby zamówień, przy czym największy regres wystąpił w 2015 r. i nadal się utrzymuje. W konsekwencji średnia roczna stopa spadku liczby zamówień wynosi 22%. Liczba zamówień w 2016 r. stanowiła około 25% wolumenu z okresu bazowego. Tendencja ta jest potwierdzana przez inne biblioteki, w tym Bibliotekę Narodową [1] i Bibliotekę Jagiellońską [2]. Przyczyną tych zmian mogą być:

- zwiększona dostępność do darmowych materiałów w formie cyfrowej,
- ruch Open Access,
- szeroka oferta wydawców oferujących dostęp do swoich publikacji,
- tworzenie repozytoriów,
- prywatne kontakty środowisk akademickich,
- dostęp do szerokich zasobów licencjonowanych elektronicznych baz czasopism i platform książek (zob. Tab. 2).

Omawiany powyżej trend nie dotyczy w tak silnym stopniu wypożyczeń dla czytelnika obcego. W stosunku do 2012 r. liczba zamówień zrealizowanych w 2016 r. na rzecz innych bibliotek zmniejszyła się o około 30%.

Spadek zainteresowania korzystaniem z pośrednictwa WM wynika m.in. z szerszego dostępu użytkownika do zbiorów bibliotecznych w formie elektronicznej, o czym wspominają również Danuta Szewczyk-Kłós i Dorota Wierzbicka-Próchniak [3]. Należy tu wymienić bazy danych zawierające pełne teksty artykułów z czasopism, np. EBSCO, czy bazy bibliometryczne jak Web of Science, Scopus, a także platformy książek, w tym Wiley, Springer. W Tab. 2 zaprezentowano sumaryczne informacje o tych zasobach i zainteresowaniu nimi przez użytkowników. BG UEK oferuje dostęp do ponad 100 kolekcji obejmujących przykładowo w 2016 r. ponad 220 000 książek i ponad 25 000 czasopism. W 2016 r. wolumen książek elektronicznych wzrósł ponad dwukrotnie w stosunku do lat ubiegłych. Liczba logowań (odwiedzin) do tych zasobów gwałtownie rośnie i w latach 2014-2017 wzrosła przeciętnie o 50% rocznie. Analiza ta pokazuje wyraźnie kształtujące się tendencje w pozyskiwaniu publikacji przez czytelników, które wynikają m.in. z szerszego, szybszego i prostszego dostępu do materiałów poprzez źródła elektroniczne. Zależność między liczbą zamówień dla użytkownika własnego i liczbą logowań do zasobów elektronicznych jest silnie ujemna. Wstępna analiza na podstawie danych z lat 2014-2016 wskazuje, że siła tej zależności mierzona współczynnikiem korelacji jest relatywnie wysoka, bo wynosi on około -0,31.

Typ/okres	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Liczba baz	107	100	83	102	107	b.d.
Książki (w tys. szt.)	92,0	90,0	91,5	94,4	221,1	b.d.
Czasopisma (w tys. szt.)	29,8	21,6	23,1	23,0	25,8	b.d.
Razem (w tys. szt.)	121,8	111,6	114,6	117,4	246,9	b.d.
Liczba logowań (w tys. szt.)	b.d.	b.d.	21,6*	38,2	50,0	42,2**
Łączny czas korzystania z baz (w tys. h)	b.d.	b.d.	3,3	10,6	11,6	10,7

Tab. 2. Stan zbiorów elektronicznych w latach i statystyka dostępu do informacji w bazach danych BG UEK.

Źródło: Dane ze sprawozdań rocznych Biblioteki UEK w Krakowie i raportów tworzonych w systemie HAN (system zarządzania zdalnym dostępem do baz danych); *dane za okres lipiec-grudzień 2014 r., ** dane za pierwsze półrocze 2017 r.

W kolejnej Tab. 3 przedstawiono tendencje w zmianach liczby składanych zamówień przez czytelników własnych (pracowników, doktorantów i studentów) według sposobu ich złożenia. Zlecenia przyjmowane bezpośrednio od czytelnika stanowiły średnio około 30% zamówień łącznych. Dominowały zamówienia przesłane drogą elektroniczną, gdyż ich udział wyniósł 70%, w tym formularza elektronicznego był na poziomie 17%, a poczty elektronicznej 53%. Zauważa się tendencję spadkową udziału zamówień osobistych i np. w 2016 r. wynosi zaledwie 21%. Z dużym prawdopodobieństwem wynika to z możliwości wygodnego, zdalnego zamówienia materiałów, bez konieczności odchodzenia od komputera.

Forma/okres	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Razem	Struktura
osobiście	186	122	88	62	24	22	504	30%
formularz elektroniczny	b.d.	94	91	37	42	23	287	17%
poczta elektroniczna	258	171	145	163	77	60	874	53%
Razem	444	387	324	262	143	105	1665	80%

Tab. 3. Liczba zamówień dla czytelników własnych wg sposobu składania w badanym okresie (pracownicy, doktoranci i studenci łącznie).

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych z systemu informatycznego Biblioteki UEK w Krakowie i statystyk wewnętrznych.

Dominującą grupą wypożyczających są pracownicy naukowo-badawczy (i pozostali pracownicy UEK), którzy stanowili średnio 75% wszystkich czytelników własnych (zob. Tab. 4). Z uwagi na zmniejszające się zainteresowanie studiami trzeciego stopnia w ostatnich latach spada zainteresowanie usługami WM w grupie doktorantów.

Typ/okres	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Razem	Struktura
pracownik	376	249	233	190	121	80	1249	75%
doktorant	28	84	66	51	6	2	237	14%
student	40	54	25	21	16	23	179	11%
Razem	444	387	324	262	143	105	1665	100%

Tab. 4. Liczba zamówień dla czytelników własnych wg typu.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych z systemu informatycznego Biblioteki UEK w Krakowie i statystyk wewnętrznych.

Materiały biblioteczne, które są przedmiotem zainteresowania czytelników korzystających z WM, są pozyskiwane przede wszystkim w bibliotekach w Polsce, gdyż ich udział stanowił średnio 62% zamówień. Udział materiałów sprowadzonych z zagranicy wyniósł średnio 32% (zob. Tab. 5).

Źródło/okres	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Razem	Struktura
Polska	185	269	214	184	104	73	1029	62%
Zagranica	231	101	84	63	29	25	533	32%
źródło dostępne online*	28	17	26	15	10	7	103	6%
Razem	444	387	324	262	143	105	1665	100%

Tab. 5. Liczba zamówień dla czytelników własnych w podziale na źródło pozyskania materiałów.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych z systemu informatycznego Biblioteki UEK w Krakowie i statystyk wewnętrznych.

* Źródło online to m.in. bazy BG UEK, Google.

W dalszej kolejności scharakteryzowano biblioteki, z którymi WM współpracuje w celu realizacji zamówień złożonych przez czytelników obcych, a dotyczących zasobów BG UEK (zob. Tab. 6). Prawie dwie trzecie zleceń złożyły biblioteki uniwersyteckie (łącznie z instytutami PAN i innymi ośrodkami badawczymi). WM współpracuje też z bibliotekami publicznymi, liczba ich zamówień stanowiła średnio 34% w badanych pięciu latach. Warto zauważyć, że współpraca z innymi bibliotekami uniwersyteckimi jest w miarę stabilna i nie słabnie jak w przypadku czytelników własnych. Wynika to z faktu, że zamówienia dotyczą zasobów BG UEK, a te zwykle nie są dostępne online.

Typ/okres	2012	2013	2014	2015	2016	Razem	Struktura
uniwersytecka, instytutowa	343	257	263	153	207	1223	66%
publiczna (miejska i wojewódzka)	75	143	175	158	68	619	34%
Razem	418	400	438	311	275	1842	100%

Tab. 6. Liczba zamówień od czytelników obcych w podziale na typ biblioteki składającej zamówienie.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych z systemu informatycznego Biblioteki UEK w Krakowie i statystyk wewnętrznych.

Zniżkowa tendencja zaprezentowana w poprzednim tabelach, a dotycząca funkcjonowania WM, jest charakterystyczna także dla podstawowych form wypożyczeń w BG UEK.

Liczba wypożyczeń/lata	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Książki (w szt.)	215 283	181 424	146 225	153 050	143 346	135 267
Zmiana (rok 2011=100)	-	-16%	-32%	-29%	-33%	-37%

Tab. 7. Liczba wypożyczeń miejscowych w Wypożyczalni Ogólnej w badanym okresie.

Źródło: Dane ze sprawozdań rocznych Biblioteki UEK w Krakowie.

Z danych zaprezentowanych w Tab. 7 wynika, że w stosunku do 2011 r. liczba wypożyczeń miejscowych w Wypożyczalni Ogólnej stale maleje w kolejnych latach. Przykładowo w roku 2016 jest ona o 37% niższa niż w okresie bazowym. Można spodziewać się, że ten spadkowy trend będzie się utrzymywał w nadchodzących latach.

Nowe trendy w działalności wypożyczalni międzybibliotecznej

W kontekście zmian zachodzących w internetowej technologii udostępniania i pozyskiwania informacji dodatkową usługą, którą pełni Wypożyczalnia Międzybiblioteczna poza pośrednictwem w dostarczaniu materiałów, staje się usługa informacyjno-edukacyjna. W jej ramach, w zależności od zgłoszonego zapytania, pracownicy wskazują źródła i wspierają przy wyszukiwaniach w katalogach, bazach (także elektronicznych), informują o dostępnych zasobach, a niekiedy adresują kwerendy do innych agend. Zagadnienie dominującej funkcji informacyjnej bibliotek w powstającym obecnie społeczeństwie wiedzy omawia Sabina Cisek [4]. Autorka akcentuje edukacyjną rolę bibliotek związaną z kształceniem w zakresie kultury informacyjnej (*information literacy*).

Użytkownicy mają dostęp do wielu licencjonowanych baz danych (np. SpringerLink, ScienceDirect, EBSCOhost, Scopus, Wiley Online Library) (zob. Tab. 2). Z większości można korzystać nie tylko na terenie Uczelni, ale także w dostępie zdalnym. Ułatwieniem jest możliwość korzystania z narzędzia wyszukiwawczego, jakim jest lista A-Z, która lokalizuje zasoby elektroniczne Biblioteki, w tym prenumerowane czasopisma, tytuły zawarte w pełnotekstowych bazach danych oraz pakiety wydawców.

Usługi WM świadczone są więc kompleksowo. Z jednej strony pracownicy bezpośrednio współpracują z czytelnikiem na rzecz rozwoju jego kultury informacyjnej, z drugiej zaś realizują jego potrzeby przekazane w formie zamówienia. Odbiciem tego zjawiska jest różna lokalizacja wypożyczalni międzybibliotecznych w strukturach innych bibliotek. Przykładów usytuowania tej agendy w oddziałach informacji naukowej dostarczają np. Politechnika Poznańska [5] i Politechnika Częstochowska [6]. W większości bibliotek jest ona jednostką samodzielną, działającą w ramach oddziałów udostępniania. Zawsze jednak wypożyczenia międzybiblioteczne pozostają kluczowym elementem oferty biblioteki, zapewniającym jej użytkownikom zaspokojenie ich potrzeb informacyjnych.

Reasumując, biblioteki mają do spełnienia ważne zadania w powstającej nowej formacji społecznej. Powinny między innymi zapewnić „skomputeryzowane usługi bibliograficzne i informacyjne; niezawodny, szybki i bezpieczny dostęp do sieci lokalnej i Internetu; konsultacje, pomoc i szkolenie użytkowników w celu wykształcenia umiejętności samodzielnego i efektywnego korzystania z zasobów informacji i wiedzy; wypożyczenia międzybiblioteczne; natychmiastowe dostarczanie dokumentów; adekwatne do potrzeb formy i terminy realizacji usług...” [7].

Podsumowanie

Pomimo wciąż pojawiających się nowych narzędzi usprawniających automatyzację wypożyczania międzybibliotecznego, a w rezultacie zwiększenia tempa obsługi użytkowników, pogłębia się spadek wykorzystania tej formy dostępu do zbiorów bibliotecznych. Tendencja ta, jak wykazano w artykule, związana jest z rozwojem elektronicznych źródeł informacji, z łatwym i swobodnym dostępem do coraz większych zasobów baz danych. Zjawisko to przyczyniło się do zmniejszenia liczby nie tylko wypożyczeń międzybibliotecznych, ale również miejscowych.

Biblioteki dążą do pełnego zaspokojenia potrzeb swoich użytkowników. Nie istnieją jednak biblioteki samowystarczalne, dysponujące wszystkimi źródłami w różnych formach. O potrzebie międzybibliotecznej współpracy wspomina Jacek Wojciechowski [8]. Zwraca on uwagę, że „nie jest współcześnie możliwe, żeby jakakolwiek biblioteka, nawet największa, dała sobie radę ze swoimi zadaniami sama (...) trzeba nieustannie konsultować kupowanie i usuwanie zasobów oraz wzajemnie wypożyczać sobie materiały, przypisane do gromadzenia w ramach kooperacji”.

Największą grupę odbiorców usług WM w Uczelni stanowią jej pracownicy naukowcy, którzy, jak wykazano w artykule, najczęściej zamawiają książkę w formie drukowanej, dużo rzadziej artykuły w formie pdf, będące dominującą treścią baz danych. Świadczy to o wciąż istniejącej potrzebie dostępu do książek w wersji tradycyjnej.

Jednocześnie trzeba zdawać sobie sprawę z tego, że rozwija się nowa jakość usług bibliotecznych. Zachowując swoją obecną, tradycyjną formę i jednocześnie podążając za zmianami zachodzącymi w internetowej technologii udostępniania i pozyskiwania informacji, Wypożyczalnia Międzybiblioteczna wciąż będzie pełnić ważną funkcję nie tylko pośrednika pomiędzy informacją a czytelnikiem, ale również doradcy w wyszukiwaniu źródeł i materiałów.

Podsumowując, promowanie wypożyczeń międzybibliotecznych pozostaje ważnym zadaniem biblioteki. Konieczne wydaje się:

- a) wspieranie tradycyjnej formy wypożyczeń międzybibliotecznych, przy jednoczesnym dążeniu do zmiany na wypożyczenia publikacji w postaci cyfrowej,
- b) stworzenie dogodnych miejsc pracy, dużej liczby stanowisk komputerowych umożliwiających obsługę formularza wypożyczeń międzybibliotecznych,
- c) współpraca z jak największą liczbą innych bibliotek naukowych polskich i zagranicznych,
- d) ciągła promocja tej formy wypożyczeń poprzez foldery, informatory, stronę domową biblioteki.

Działania te w pozytywny sposób wpłynęłyby na popularyzację usług wypożyczeń międzybibliotecznych, które umożliwiają dotarcie do zasobów z całego świata (niedostępnych bezpośrednio w Internecie), w legalny, szybki, tani i skuteczny sposób.

Przypisy:

- [1] M. Kozłowska, *Sprawozdanie Biblioteki Narodowej za rok 2016*, Warszawa, 2017, s. 59.
- [2] A. Cieślak, *Działalność Biblioteki Jagiellońskiej w roku 2015 : sprawozdanie*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, 2016, nr 66, s. 268.
- [3] D. Szewczyk-Kłós, D. Wierzbicka-Próchniak, *Biblioteka akademicka wobec nowych zadań - potrzeby i preferencje użytkowników*. In H. Brzezińska-Stec, J. Żochowska (red.), *Biblioteka bez użytkowników...? : diagnoza problemu*, Białystok, 2015, s. 84.
- [4] S. Cisek, *Funkcje i role bibliotek naukowych i publicznych w społeczeństwie wiedzy* [online], 2005 [dostęp: 2017-11-22]. Dostępny w World Wild Web: http://www.academia.edu/6441585/Funkcje_i_role_bibliotek_naukowych_i_publicznych_w_spo%C5%82ecze%C5%84stwie_wiedzy, s. 3.
- [5] *Materiały z Seminarium Bibliotek Technicznych POLBIT „Znaczenie wypożyczalni międzybibliotecznej w kontekście rozwoju usług elektronicznych”, 25 października 2016 r., Biblioteka Politechniki Łódzkiej* [online], 2016, s. 38 [dostęp: 2017-11-22]. Dostępny w World Wild Web: http://repozytorium.p.lodz.pl/bitstream/handle/11652/1348/Seminarium_POLBIT_Biblioteka_Politechniki_Lodzkiej_2016%281%29.pdf?sequence=4&isAllowed=y.
- [6] Tamże, s. 12.
- [7] S. Cisek, *Funkcje i role bibliotek naukowych i publicznych w społeczeństwie wiedzy* [online], 2005 [dostęp: 2017-11-22]. Dostępny w World Wild Web: http://www.academia.edu/6441585/Funkcje_i_role_bibliotek_naukowych_i_publicznych_w_spo%C5%82ecze%C5%84stwie_wiedzy, s. 7.
- [8] J. Wojciechowski, *Biblioteczna wartość naddana*, Kraków, 2006, s. 32.

Bibliografia:

- [1] Cieślak A., *Działalność Biblioteki Jagiellońskiej w roku 2015 : sprawozdanie*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, 2016, nr 66, s. 245-306.
- [2] Cisek S., *Funkcje i role bibliotek naukowych i publicznych w społeczeństwie wiedzy* [online], 2005 [dostęp: 2017-11-22]. Dostępny w World Wild Web: http://www.academia.edu/6441585/Funkcje_i_role_bibliotek_naukowych_i_publicznych_w_spo%C5%82e_cze%C5%84stwie_wiedzy.
- [3] Kozłowska M., *Sprawozdanie Biblioteki Narodowej za rok 2016*, Warszawa 2017.
- [4] *Materiały z Seminarium Bibliotek Technicznych POLBIT „Znaczenie wypożyczalni międzybibliotecznej w kontekście rozwoju usług elektronicznych”, 25 października 2016 r., Biblioteka Politechniki Łódzkiej* [online], 2016 [dostęp: 2017-11-22]. Dostępny w World Wild Web: http://repozytorium.p.lodz.pl/bitstream/handle/11652/1348/Seminarium_POLBIT_Biblioteka_Politechniki_Lodzkiej_2016%281%29.pdf?sequence=4&isAllowed=y.
- [5] Szewczyk-Kłós D., Wierzbicka-Próchniak D., *Biblioteka akademicka wobec nowych zadań - potrzeby i preferencje użytkowników*. In H. Brzezińska-Stec, J. Żochowska (red.), *Biblioteka bez użytkowników...? : diagnoza problemu*, Białystok, 2015, s. 81-94.
- [6] Wojciechowski J., *Biblioteczna wartość naddana*, Kraków 2006.

Informacje o autorach:

mgr inż. Barbara Puchalska-Marzec - pracownik Wypożyczalni Międzybibliotecznej w Bibliotece Głównej Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, tel. 12 293 5759, e-mail: barbara.puchalska@uek.krakow.pl.

mgr Bożena Przeczek-Giec - kierownik Oddziału Wypożyczeń Miejscowych w Bibliotece Głównej Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, tel. 12 293 5710, e-mail: przeczeb@uek.krakow.pl.